

Олеся Мандебура

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

У статті досліджуються громадські ініціативи українців, спрямовані на досягнення примирення та подальшу консолідацію української нації. Йдеться про численні заходи: акції, проекти, конференції тощо, організаторами чи співорганізаторами яких є громадські організації. Наведені дані дозволяють стверджувати, що в українському суспільстві існує потужний запит на примирення і консолідацію української нації.

Мандебура Олеся Святославівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Ключові слова: примирення, консолідація, громадянське суспільство.

Mandebura O. Civil Society: Search for Consensus on the path to European integration. *The article analyzes public initiatives of Ukrainians that are aimed at achieving reconciliation and further consolidation of the Ukrainian nation. It is a question of numerous events: actions, projects, conferences, etc., organized or co-organized by non-governmental organizations. The above data suggest that there is a strong demand in Ukrainian society for reconciliation and consolidation of the Ukrainian nation.*

Key words: reconciliation, consolidation, civil society.

Події, що відбуваються в Україні останні 4 роки, кардинально змінили парадигму наукового дослідження такої важливої теми, як громадянське суспільство в Україні і його розвиток. До 2013 р. основний акцент наукових пошуків переважно зосереджувався навколо вивчення питання сприяння державою розвитку громадянського суспільства.

Значною мірою така постановка питання фіксувала існуючий стан. Аморфність громадянського суспільства України, його незрілість, низький рівень суспільної відповідальності разом з іншими чинниками суто політичного характеру спричинили ситуацію, коли про розвиток громадянського суспільства в нашій країні йшлося лише в контексті управління цим процесом з боку держави і державних інституцій. З одного боку, точка зору, що громадянське суспільство потребує пильного ока держави і може існувати й розвиватися лише за умови сприяння цьому процесу (а фактично – під її наглядом і контролем) – безпосередній наслідок радянських державних практик, свідчення повної відсутності кардинальних системних змін у підходах до управління державою протягом усіх років незалежності та у самій державницькій парадигмі. А з іншого – безпосередній доказ наявності лише зародкового стану формування відповідального громадянського суспільства.

Після двох не надто тривалих періодів піднесення громадянської самосвідомості й активності – на рубежі 1980–1990 років та у 2004–2005 роках – розвинуте, ініціативне й авторитетне

громадянське суспільство з високим рівнем громадянської відповідальності заявило про себе під час протестної зими 2013–2014 рр. Швидкість самоорганізації населення, розвинутість і продуманість логістичної структури, масштабність інформаційних акцій засвідчили потужний потенціал громадянського суспільства, який проявив себе в критично важливій для самого факту існування держави Україна ситуації. Саме під час тих подій у суспільно-політичний простір вийшла на перші ролі людина-громадянин з активною життєвою позицією, наявність якої у тріаді «громадянин – суспільство – держава» є обов'язковою умовою існування розвинутого громадянського суспільства. Саме в той період з'явився стійкий вербальний вираз «небайдужий громадянин» з чітко окресленим символічним полем, у якому термін «небайдужість» став основним складником.

Отже, на часі – переосмислення багатьох суспільно значимих проблемних питань і пошук нових підходів до їх вирішення. Значна частина таких довоєнних проблем перебувала переважно у теоретичній площині і маніпулятивно вводилась у практичний простір з конкретною метою у певні періоди суспільного життя, зокрема – під час виборчих кампаній. У першу чергу до них варто віднести так зване «мовне питання», а також – питання консолідації українського суспільства.

Саме ця тема протягом останніх кількох років набула в українській соціогуманітарній науці особливої ваги й актуальності. З одного боку, це пов'язано з наявними трансформаційними змінами, що відбуваються в середовищі українського суспільства, підвищенням рівня громадянської свідомості, активності й відповідальності. Ці зміни, окрім суто об'єктивних чинників (насамперед – анексії частини суверенної Української держави та російсько-української війни на Сході України), викликані також глобальними світоглядними цивілізаційними ідентифікаційними змінами, які переживає зараз українська нація [1, с. 98].

Проблема консолідації української нації має багато складників, серед них, у першу чергу, – зміни в національно-громадянській ідентичності в українському соціумі та її зв'язок з воєнними діями на Донбасі [2, с. 151–170]. У цьому контексті

науковці окремо підкреслюють роль історичної пам'яті як важливого консолідуючого чинника [2, с. 156].

Окремий науковий інтерес у цьому контексті викликає дослідження волонтерського руху в Україні. Безпосередньо з діяльністю волонтерів науковці пов'язують закріплення у масовій свідомості цінностей відповідальності і важливості власної участі у суспільних змінах, оскільки масштаб і багатовекторність громадянських ініціатив, у першу чергу – волонтерських, є прямим свідченням і водночас наслідком системних змін у суспільстві, свідченням динамічного розвитку громадянського суспільства в Україні та зміцненням національної єдності [3, с.347; 4, с. 71].

Відповідно, актуальним видається дослідження громадянських ініціатив українців, спрямованих на досягнення консенсусу в українському суспільстві. Ця тема виникла фактично паралельно з початком воєнних дій, її актуальність стала настільки гострою, що у 2015 р. поділ суспільства за ставленням до подій на Донбасі, до ролі в їхньому розвитку, у тому числі місцевих мешканців і регіональних еліт, а також до шляхів вирішення конфлікту був визначений в переліку основних соціополітичних загроз розвитку українського суспільства [5, с. 143]. Втім, саме ці випробування, на думку українських учених-політологів, надали україноцентричної та проєвропейської визначеності й динаміки настроям і поведінковим орієнтаціям громадян держави. Відповідні зміни мають потенціал стати каталізатором прогресивних модернізаційних трансформацій у суспільстві і державній політиці [2, с. 166]. Особливо якщо взяти до уваги стабільно фіксоване соціологами за останні 4 роки стрімке зростання патріотичних почуттів. Загалом же, зміни, що відбулися в середовищі громадянського суспільства, при їх сукупному розгляді можна охарактеризувати як цивілізаційні зміни, оскільки вони стосуються насамперед менталітету та ідентичності.

Питання консолідованості українського суспільства об'ємне і мультикомпонентне. І хоча переважно одним з основних його складників є політичне питання, значна частина їх перебуває і в суспільно-культурній сфері.

Варто також зазначити, що в політичному, суспільному, інформаційному та науковому дискурсах фіксується відсутність

однозначності використовуваних термінів та категорій. Серед них найбільш вживаними є такі: суспільний / політичний / етно-політичний / соціальний консенсус, національна єдність, взаєморозуміння, соціальна солідарність, консолідація, національний / суспільний діалог, примирення, національне примирення. Зазначимо, що останній термін поступово втрачає свою політико-суспільну гостроту, і протягом 2016–2017 рр. активність його використання у суспільно-політичній та, відповідно, інформаційній площині зменшується порівняно з 2014–2015 рр. Натомість в останні два роки актуалізувався інший акцент – «пошук шляхів мирного врегулювання на Донбасі».

Саме для періоду 2014–2015 рр. характерний вислів «пошуки шляхів примирення». На початку він був пов'язаний із підтримкою / не підтримкою і, відповідно, кардинальною різною оцінкою і ставленням до самих протестних акцій (Майдан – Антимайдан). Але більшою мірою питання примирення загострилося з першими втратами української нації під час російсько-української війни, які стали для країни справжнім шоком. Суспільство, якому понад двадцять років прищеплювалася міфологема заледве чи не єдиної на пострадянському просторі країни, на території якої не проливається кров і не відбуваються бойові дії, вкрай болісно переживало процес державницького і громадянського переосмислення. Ще не забувся і не вгамувався жах від розстрілу «Небесної сотні», як їй на зміну прийшла «Небесна ескадрилья»*.

На той момент загибель усіх військових, що перебували на борту літака, вважалася найбільшою втратою ЗСУ за весь період незалежності нашої держави. А попереду буде Іловайський котел, Савур-могила, бої за Донецький аеропорт, Дебальцеве, Широкіно, Пески...

Події першого ж року війни змусили значну частину українського суспільства перейти поріг національної громадянської байдужості. Процеси, що вже в період протистояння на Майдані почали масово та активно відбуватися в середовищі грома-

* Саме під такою назвою в історію війни увійшли члени екіпажу та десантники 25-ї окремої Дніпропетровської повітряно-десантної бригади, що летіли на збитому 14.06.2014 р. терористами ІЛ-76.

дяньського суспільства, науковці та експерти ідентифікують переважно як «народження» та/або «перереформатування» громадянського суспільства в сучасній Україні, а також – як «народження політичної нації». І перед цією нацією постали вкрай складні виклики, пов'язані не лише із захистом державності в умовах потужної військової агресії третьої за міццю армії світу, посиленням обороноздатності та сили власної армії, а й не менш болісними і складними іншими питаннями, особливо – в площині суспільних відносин, подальшого суспільного розвитку. В цих питаннях закладена довгострокова перспектива, вони не можуть бути вирішені «тут і одразу», потребують не лише зусиль громадськості, а й участі держави із залученням найширшого кола фахівців-експертів, прийняття комплексних рішень, які знайдуть свій вияв у розробці й прийнятті державних програм, проектів, доктрин, стратегій, напрямів роботи.

Одне з таких надскладних питань – проблема консолідації українського суспільства. Якщо протягом 2014–2015 рр. основними вододілом у суспільстві були політичні погляди й уподобаннями і, відповідно, пріоритети векторів зовнішньополітичного розвитку, то численні соціологічні дослідження, особливо 2017 р., фіксують уже у цьому питанні наявність оптимістичної більшості. Власне, не буде великим перебільшенням стверджувати, що проблема примирення у перші роки російсько-української війни турбувала більшою мірою активну частину українського суспільства в особі різних громадських організацій та центрів, учених (політологів, теологів) та громадських діячів. Проводилися різні форуми громадських ініціатив, готувалися рекомендації за результатами проведених проектів, висновки та рекомендації учасників міжнародних конференцій (і не лише наукових академічних). Інформаційне поле 2014–2015 рр. рясніло виступами істориків, теологів, професорів вищої школи, політологів, дипломатів, інтерв'ю відомих учених і громадських діячів України, Європи та світу – І. Юхновського, Я. Грицака, Я. Томбінського, Хосе Касанова та багатьох інших.

Показовою у плані демонстрації зусиль та позиції громадськості стала організована Міжнародним інститутом етики та проблем сучасності Українського католицького університету

представницька міжнародна конференція на тему: «Примирення в Україні та майбутнє Європи», яка набула широкого представлення в українському інформаційному просторі. Вона відбулась 21–22 квітня 2015 р. у приміщенні Дипломатичної академії України при Міністерстві зовнішніх справ. Конференція охоплювала чотири тематичні блоки: мир і примирення: глобальні виклики війни в Україні; травматичний досвід комунізму в Східній Європі: осмислення і подолання; визначення плану дій щодо примирення в Україні: стратегії та безпеки; примирення у міжнародному контексті: цінності, суспільне благо та ціна свободи.

У контексті конференції окремо виділимо роль і позицію католицької церкви в Україні в питанні досягнення примирення. Саме Український католицький університет став одним із ініціаторів скликання конференції, а його ректор – о. Богдан Прах наголосив, що ставить перед Українським католицьким університетом місію постійно ініціювати діалоги примирення [6]. Одним із основних надбань конференції стала практична націленість обговорень, адже підсумковим завданням визначено створення конкретного плану дій щодо примирення в Україні [7].

Аналогічним чином конкретикою і практичністю характеризувався форум громадських ініціатив «Примирення в українському суспільстві: на шляху до широкого суспільного діалогу», який відбувся в Києві 26–27 лютого 2015 р. [8]. У рамках його роботи були розроблені конкретні пропозиції з подолання наслідків конфліктів, у т.ч. військового.

Форум продемонстрував результати проекту «Спільне майбутнє українського суспільства після Майдану. Сприяння взаєморозумінню і співпраці у запобіганні конфліктам», що реалізується DVV International в Україні і НУО «Інтеграція та Центр розвитку інформації та досліджень» за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини з серпня 2014 року. Мета проекту – покращити здатність лідерів місцевих громад у розв’язанні гострих проблем та запобіганні конфліктам в українському багатонаціональному суспільстві через розширення міжрегіонального та міжкультурного діалогу та заохочення культурного розмаїття.

У рамках форуму 16 громадських ініціатив (із 34 проектних пропозицій) з 11 регіонів України були схвалені на отримання грантів із загальною кількістю 75000 євро. Всі вони апелювали до найважчих проблем українського суспільства і являли собою конкретні справи для подолання наслідків військових дій у країні, заохочення діалогу між різними групами населення та органами влади, у тому числі – вимушених переселенців (внутрішньо переміщених осіб) і місцевого населення в різних регіонах України.

Варто відзначити діяльність Міжнародного центру перспективних досліджень, який проводить активну роботу із залученням широких кіл громадськості (експертів, представників громадянського суспільства з різних регіонів України, в т.ч. і Донбасу, місцевої влади, громадських активістів, відповідальних представників Мінрегіонбуду, Мінсоцполітики, Мінекономіки, народних депутатів України та столичних громадських експертів) до обговорення і вивчення найбільш гострих «точок Донбасу». Так, 5 липня 2015 р. у Слов'янську відбувся форум «Донбас – Україна. Порядок денний», одним із співорганізаторів якого став МЦПД [9]. Центр розробив проект «Започаткування національного діалогу в Україні із залученням усіх зацікавлених сторін», який був підтриманий програмою МАТРА уряду Нідерландів, у рамках якого провів також круглий стіл «Започаткування національного діалогу в Україні: через подолання стереотипів до об'єднання» та дискусійну панель «Політика національної єдності: пропозиції громадянського суспільства».

Загалом, аналіз викладених на сайті матеріалів дозволяє у підсумковому вигляді окреслити такі пропозиції в рамках діалогу національного примирення:

- налагодження комунікації між Донбасом і іншими регіонами України на побутовому рівні – комунікації між людьми;
- покарання представників місцевої влади, винних у насильстві на Донбасі;
- проведення широкої роз'яснювальної роботи щодо сутності процесів, що відбуваються, з жителями регіону, які в переважній більшості не схильні до критичного мислення і не бажають самотужки розбиратися в своїх проблемах, занадто легко піддалися маніпуляціям і соціальній інженерії;

- необхідність комплексної державної інформаційної політики, яка наразі відсутня, у тому числі – трансляція мешканцям тимчасово окупованих територій чітких меседжів від материнської України, що вона буде далі робити з цією територією і людьми;
- дослідження не лише політичної, але й соціальних ідентичностей (та соціальних ролей) в Україні, адже саме соціальні фактори змусили багатьох мешканців Донбасу взятися за зброю. До цього додалося ще й те, що на Сході України пролетарську ідентичність «втягли» на рівень політичної, національної ідентичності. Також – відчуженість, колективна індустріальна свідомість і занадто сильна актуалізація міфу про спасіння, що в кінцевому результаті призвело до непроговореності. Це, врешті, набуло форми відкритого конфлікту;
- аналіз усіх найпоширеніших серед жителів Донбасу міфів і, відповідно, – комплексна деміфологізація регіону (насамперед ідеться про деностальгізацію за радянським минулим);
- пошук схожих цінностей, які є спільними для громадян Центру, Заходу і Сходу країни, пошук точок об'єднання України;
- орієнтація на майбутній розвиток України на основі вивчення минулого, побудова проєкції майбутнього – спільного плану побудови країни;
- розвиток інших регіонів, використання внутрішніх ресурсів інших регіонів для налагодження національного діалогу;
- розвиток міжкультурних зв'язків, міжрегіональних культурних проєктів, упровадження культурного обміну між різними областями України, зокрема, у формі молодіжного туризму (пропозиція посла Канади в Україні Романа Ващука, як приклад – обмін між англійськими провінціями та Квебеком у Канаді);
- накладення табу на використання історичної пам'яті у політичній боротьбі, особливо – в період проведення виборчих кампаній;
- впровадження інноваційних освітніх програм, які сприятимуть зниженню напруженості в суспільстві;
- розвиток соціальних медіа (особливо телебачення та радіомовлення як основних каналів отримання актуальної інформації) та, відповідно, виробництво продуктів, що сприятиме профілактиці насильницьких конфліктів [10; 11].

МЦДП також реалізував проект «Започатковуючи національний діалог», який тривав протягом декількох місяців. У його рамках було проведено соціологічне дослідження, яке виявило фактори, що роз'єднують українців, а також об'єднавчі чинники, окреслені страхи та міфи, які цьому сприяють, а також погляди жителів різних регіонів України на майбутнє, у тому числі, й на розв'язання конфлікту на Сході. Загалом Центр працює над виробленням рекомендацій щодо політики національної єдності та подолання точок розходження між населенням різних регіонів країни [10; 11].

Активну роботу в площині розвитку громадянського суспільства України проводить ресурсний центр «Гурт». Центр позиціонує себе як провідний національний центр суспільної інформації та експертизи, працюючи на цій ниві з 1995 р. У червні 2015 р. центр долучився до проекту «Консолідація та зміцнення громадянського суспільства України», який спрямований на консолідацію та активізацію громадянського суспільства Східної, Південної, Західної і Північної України через педагогічні колективи шляхом спільного навчання, міжрегіональної проектної діяльності та активізації місцевих громад.

Організаторами проекту виступили Спілка української молоді в Україні за підтримки Національного фонду підтримки демократії (NED) [12].

У рамках проекту відбулося 3 тренінги, які спрямовані на консолідацію педагогів з різних регіонів України. Їх основна тема – налагодження горизонтальних особистих зв'язків, набуття навичок працювати в команді та знаходити шляхи виходу з конфліктів, допомога в розробці партнерських проектів на міжрегіональних рівнях. Для підтримки міжрегіональних педагогічних ініціатив було проведено конкурс малих грантів, пріоритетом якого буде міжрегіональне співробітництво, спрямоване на активізацію педагогічних, студентських колективів у сфері розвитку громадянського суспільства [13]. Проект набув в Україні широкого розголосу, у ньому взяли участь численні громадські організації – зокрема, Сумський обласний комітет молодіжних організацій, Ковельська міська гімназія та інші установи. Завершальний етап відбувся у м. Бердичеві у грудні 2016 р. на базі НВК № 4. Загалом

у проєкті взяли участь представники громад 5 міст – Слов'янська, Черкас, Мелітополя, Тернополя і Бердичева [14].

Рамки статті не дозволяють аналізувати усі заходи, які відбувалися протягом 2014–2015 рр. в Україні, присвячені темі примирення і консолідації. Їх головною відмінністю і особливістю є практичність – вони мають конкретні практичні результати і напрацювання. Зазначимо також, що тема примирення найбільш гостро стояла саме у 2014–2015 рр., натомість у наступні роки їй на зміну прийшла тема консолідації української нації.

Звісно, тема пошуку шляхів примирення та консолідації української нації занадто об'ємна і важлива, щоб її можна було вирішити лише активністю інститутів громадянського суспільства. У цьому контексті зазначимо, що нові структури, які активно самоорганізуються на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства в Україні, виступають носіями гуманістичних європейських цінностей, серед яких на перші ролі виходять ідеї гуманізму та толерантності.

Українське суспільство настільки заполітизоване (і до певної міри ця заполітизованість має штучний характер), що можна висловити наступне припущення. В умовах війни, катастрофічного падіння рівня життя, підвищення рівня розчарування населення у проведених реформах і зростання рівня недовіри до вищих органів влади пошук шляхів примирення і консолідації, на нашу думку, вимагає вкрай обережного ставлення з мінімальним використанням дражливих компонентів. А до них насамперед можна віднести багато питань, у тому числі з історичної сфери. У цьому контексті актуальним видається залучення символічних ресурсів, які, з одного боку, мають найбільший об'єднавчий потенціал, а з іншого – містять найменшу конфліктогенну складову, оскільки значною мірою перебувають у культурній площині. Символічний простір українського народу представляє широке поле для продуктивного використання його даних у суспільній сфері і є багатим джерелом для практичного застосування.

У рамках нашого дослідження значний інтерес становлять дані проведеного 29 серпня–2 вересня 2012 року всеукраїнського репрезентативного опитування, здійсненого Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України «Українське суспільство

напередодні парламентських виборів – 2012: громадська думка та електоральні наміри» [15]. Масове опитування проводилося за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років і старше методом інтерв'ювання. Загалом опитано 2002 респонденти у 228 населених пунктах, з яких 110 – міські, 118 – сільські. Похибка вибірки становить 2,2%. Підкреслимо – опитування здійснене 2012 р., а отже, містить також і дані з Донецької та Луганської областей та АР Крим. На нашу думку, саме така, образно кажучи, «довоєнна соціологія» повною мірою дозволяє виокремити символи, які мають значний об'єднавчий потенціал, оскільки не містить пов'язаних з війною нашарувань негативних емоцій, та дозволяє виділити штучно створену з часом конфліктогенність певних маркерів.

Особливо перспективними ці дані видаються у порівнянні з результатами аналогічного опитування, проведеного через 3 роки – 29 вересня – 6 жовтня 2015 р. тим самим науковим центром – Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України спільно з Асоціацією політичних психологів України. Масове опитування проводилося за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років і старше методом інтерв'ювання. Загалом опитано 1200 респондентів у 117 населених пунктах, з яких 58 – міські, 59 – сільські за винятком АР Крим та м. Севастополя. З огляду на неможливість проведення опитування в захоплених сепаратистами населених пунктах Донбасу було збільшено, відповідно, квоту респондентів на звільнених територіях [16]. Похибки вибірки становить 3,2%.

Ці два опитування містять спільний для них розділ, присвячений вивченню уявлень громадян України про національні символи. Це розділ 2 за аналогічною назвою в опитуванні 2012 р. і розділ 4 «Символічний простір народу» в наступному опитуванні. Загалом пропонувалося 27 варіантів відповідей. У порівняльній таблиці науковці разом з даними 2012 та 2015 рр. представили також результати попередніх соціологічних досліджень 2003 та 2009 рр., що дозволяє прослідити позитивну динаміку окремих маркерів, у першу чергу – державної та національно-культурної символіки. У табл. 1 представлена десятка лідерів (із загалом 24 позицій):

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: «Що для Вас особисто є символом України?», у %

	Жовтень 2003 р.	Місце у рейтингу	Червень 2009 р.	Місце у рейтингу	Серпень 2012 р.	Місце у рейтингу	Жовтень 2015 р.	Місце у рейтингу
Державна символіка (синьо-жовтий прапор, тризуб, Гімн «Ще не вмерла України...»)	37,8	1	46,0	1	64,2	1	68,1	1
Національне вбрання, вишиті рушники	34,6	3	43,6	2	49,3	3	61,4	2
Національні страви і напої (хліб із салом, борщ, галушки, горілка з перцем і т.п.)	35,2	2	41,2	3	51,1	2	44,3	3
Українська народна пісня	31,2	4	27,4	5	39,2	4	38,8	4
Дніпро	27,9	7	31,1	4	27,8	7	37,6	5
Червона калина	28,6	5	23,7	8	24,3	8	36,8	6
Національні музичні інструменти (кобза, бандура, трембіта)	20,9	9	26,0	6	31,5	5	35,9	7
Карпатські гори	15,0	15	24,7	7	21,9	10	29,2	8
Майдан Незалежності в Києві	Не було у списку	-	14,3	15	20,5	11	27,9	9
Національна валюта (гривня)	18,6	10	20,8	10	28,5	6	27,4	10

*Джерело: Взаємодія держави і суспільства, символічний простір народу та українсько-російські взаємини у дзеркалі громадської думки. Жовтень 2015: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ, 2015. С. 36.

Далі у порядку зменшення розташовані такі символи: пшеничне (житнє колосся); гетьманська булава; о. Хортиця; верби і тополі; Тарасова могила на Канівській кручі; Чорне море; ФК «Динамо» (Київ); зброя та спорядження українського козацтва; сучасні

вітчизняні літаки (АН-124 «Руслан», АН-225 «Мрія», АН-148, АН-158 та ін.); Донбас; Чорнобиль; церковна і релігійна символіка; ФК «Шахтар» (Донецьк); комуністична і радянська символіка (червоно-синій прапор, п'ятикутна зірка, серп і молот) [16, с. 36].

Особливий інтерес ці дані становлять у регіональному розрізі (на момент опитування 2012 р.), що викладено у табл. 2 [15, с. 11].

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання: «Що для Вас особисто є символом України?», у % у регіональному розрізі (на момент останнього опитування), 2012 р.

	<i>Західний регіон</i>	<i>Центральний регіон</i>	<i>Східний регіон</i>	<i>Південний регіон</i>
Державна символіка (синьо-жовтий прапор, тризуб, Гімн «Ще не вмерла України ...»)	74,9	66,2	59,9	55,4
Національні страви і напої (хліб із салом, борщ, галушки, горілка з перцем і т.п.)	41,3	47,6	58,4	55,4
Національне вбрання, вишиті рушники	53,2	54,2	41,8	49,7
Українська народна пісня	41,3	43,5	29,3	49,0
Національні музичні інструменти (кобза, бандура, трембіта)	28,7	36,4	29,0	29,9
Національна валюта (гривня)	19,9	31,4	29,9	29,9
Дніпро	29,5	29,2	25,4	27,9
Червона калина	38,2	31,0	10,2	22,8
Пшеничне (житнє) колосся	26,4	24,8	17,8	19,7
Карпатські гори	35,4	23,3	14,6	17,3

**Джерело:* Українське суспільство напередодні парламентських виборів – 2012: громадська думка та електоральні наміри (Результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного 29 серпня – 2 вересня 2012 р.). – URI: <http://ispp.org.ua/files/1349188041.pdf>

Дані опитування 2015 р. у регіональному зрізі дають результати, викладені у табл. 3 [16, с. 37].

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання: «Що для Вас особисто є символом України?», у % у регіональному розрізі (на момент останнього опитування), 2015 р.

	Західний регіон	Центральний регіон	Східний регіон	Південний регіон
Державна символіка (синьо-жовтий прапор, тризуб, Гімн «Ще не вмерла України...»)	79,0	73,6	49,9	73,9
Національне вбрання, вишиті рушники	62,5	69,3	55,5	47,0
Національні страви і напої (хліб із салом, борщ, галушки, горілка з перцем і т.п.)	37,1	44,4	49,6	44,8
Українська народна пісня	43,8	44,7	31,6	26,9
Дніпро	35,2	39,9	42,2	23,1
Червона калина	51,3	21,2	10,6	24,6
Національні музичні інструменти (кобза, бандура, трембіта)	36,7	44,7	28,0	23,9
Карпатські гори	30,0	34,2	23,6	24,6
Майдан Незалежності в Києві	37,1	32,9	20,9	10,4
Національна валюта (гривня)	38,6	29,8	16,5	23,9

**Джерело:* Взаємодія держави і суспільства, символічний простір народу та українсько-російські взаємини у дзеркалі громадської думки. Жовтень 2015: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ, 2015. С. 37.

Загалом дані репрезентативного опитування дозволяють висунути певні припущення стосовно об'єктивної можливості пошуку об'єднавчих символів, спільних для усіх регіонів України. Той факт, що переважаючим із них є державна символіка – синьо-

жовтий прапор, тризуб та Державний гімн, а решта інших із першої десятки лідерів мають чітко виражену соціокультурну складову, є достатнім підтвердженням монолітності, згуртованості та єдності української нації і, відповідно, потужним чинником формування національної ідентичності.

Ця гіпотеза знаходить підтвердження і в даних ще одного дослідження – всеукраїнського репрезентативного опитування «Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України», проведеного 5–12 вересня 2014 року Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України спільно з Асоціацією політичних психологів України [17]. Масове опитування громадян проведено за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років і старше методом інтерв'ювання. Опитано 2000 респондентів у 166 населених пунктах (з них 68 – міські, 98 – сільські) усіх регіонів України за винятком АР Крим та м. Севастополя. З огляду на неможливість проведення опитування в захоплених сепаратистами населених пунктах Донбасу було збільшено, відповідно, квоту респондентів на звільнених територіях. Похибка вибірки становить 3,2%.

Серед варіантів відповідей на запитання «Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?» саме «об'єднавча» відповідь стала переважаючою, що видно із табл. 4 [17, с. 9].

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання: «Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?», у %, 2014 р.

	<i>Березень 2014 р.</i>	<i>Травень 2014 р.</i>	<i>Вересень 2014 р.</i>
Так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	63,4	69,3	68,3
Ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	16,2	16,1	14,3
Важко відповісти	20,4	14,6	17,4

*Джерело: Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ, 2014. С. 9.

Регіональний розріз демонструє знакові у контексті теми дослідження показники Південного макрорегіону, які за своїм об'єднаним потенціалом перевищили Центральний макрорегіон. Ці дані наведено в табл. 5 [17, с. 9].

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання: «Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?» у % у регіональному розрізі (на момент останнього опитування), 2014 р.

	Макрорегіони				
	Західний	Центральний	Східний (з Донбасом)	Донбас	Південний
Так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	85,7	70,9	54,2	37,3	73,8
Ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	5,0	9,3	25,1	39,9	12,1
Важко відповісти	9,3	19,7	20,7	22,8	14,1

**Джерело:* Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень'2014: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ, 2014. С. 9.

Усі наведені вище дані соціологічних опитувань свідчать: чинники для консолідації української нації є, і їх не мало. І той факт, що ними виступають явища із соціокультурної сфери, розгортає окрему перспективу подальших напрацювань. Інші поширені в експертному середовищі та інформаційному полі України варіанти назви процесу (суспільний/політичний/етнополітичний/ соціальний консенсус, національна єдність, взаємо-

розуміння, соціальна солідарність, консолідація, національний/суспільний діалог, примирення, національне примирення) відображають глибинну суть явища, на яке очікує українське суспільство.

Тема примирення загалом може розглядатися і у вузькому, конкретному плані – примирення між жителями Донбасу і основною більшістю громадян України, і в ширшому, майбутньоцентрованому – примирення в рамках широкого національного діалогу, який завершить нещодавно розпочатий процес формування сучасної української політичної нації.

У контексті консолідації в широкому суспільному діапазоні порушуються як загальні питання історичного минулого, історичної пам'яті, переосмислення 9 Травня, суспільної небезпеки створення героїчних воєнних міфів, так і вужчі, суто практичні: відбудова Донбасу, адаптація переселенців та їх інтеграція в українське суспільство, психологічна та соціальна адаптація бійців – особливо з важкими пораненнями та інвалідністю.

Окремо варто зупинитися на відзначенні 9 Травня, адже запроваджені в Києві 2014 р. нові підходи до вшанування події (коли на зміну алкогольно-агресивному «деди ваєвали» прийшло стримано-шанобливе «внуки пам'ятають») стали на перших порах додатковою лінією розмежування в суспільстві. Українські історики та політологи активно проводили паралелі між подіями Другої світової і війною на Сході України. Йдеться, зокрема, про події Судетської кризи, Мюнхенської змови, німецької агресії проти Польщі, загалом картини окупації Франції, Бельгії, України в часи Другої світової, які дуже схожі із картинами окупації Донеччини та Луганщини сьогодні. І хоча на самому початку запровадження нової парадигми вшанування – від святкування 9 Травня перейти до вшанування 8 Травня як Дня жалоби з маковою квіткою як основним символом та лозунгом «Ніколи більше» – суспільний та інформаційний простір України вирував емоціями, то вже в наступні роки, особливо 2017, ці дні минули у спокійній атмосфері прийняття.

Підсумовуючи, зазначимо: в українському суспільстві існує потужний запит на примирення і наступну консолідацію нації та пошук шляхів побудови діалогу між материнською частиною

України та Донбасом. У найширшому сенсі йдеться про початок складного, але необхідного процесу налагодження національного діалогу.

Основні методи, на нашу думку, лежать в інформаційно-ідеологічній та культурно-освітній площинах. Мають бути розроблені і широко інкорпоровуватися в українське суспільство різноманітні культурні, інформаційні, пропагандистські та освітні – в широкому сенсі слова – кампанії. На державному рівні необхідно розробити довгострокову стратегію розбудови національного діалогу. До роботи над нею мають бути залучені психологи (у першу чергу фахівців у галузі соціальної, загальної психології, психології розвитку, соціальної роботи та педагогіки, психотерапевти), конфліктологи, політологи, етнополітологи, культурологи, історики, економісти.

Як свідчать дані репрезентативних соціологічних опитувань (зокрема, проведених Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України), переважна більшість об'єднаних маркерів є національними символами і лежить у площині культури. Саме тут провідними експертами мають виступати етнологи, культурологи, історики, фахівці в галузі історичної пам'яті, психосемантики та прикладної семіотики, літературознавці.

Одна з найнеобхідніших умов початку роботи в напрямі досягнення національного консенсусу – спільні зусилля вищих органів державної влади та громадськості. Втім, на сьогодні держава вирішує проблему суто бюрократичним шляхом, у черговий раз демонструючи свою незрілість і неготовність боротися з нагальними викликами. Саме громадськість досліджує, вивчає, вирує ініціативами і виробляє рекомендації – у тому числі й для органів влади. У середовищі громадянського суспільства виробляються конкретні практичні рекомендації та варіанти пошуку всіх оптимальних шляхів об'єднання українців у рамках досягнення стану національного примирення, результатом чого стане завершення процесу формування української політичної нації. Зазначимо також важливість публічного характеру і відкритості цього процесу.

За чотири роки, що минули від наймасовіших протестних заходів в українській новітній історії, громадянське суспільство

України здійснило значний якісний стрибок із аморфного сегментованого середовища у суспільство численних груп та організацій активних небайдужих громадян, яке не те що не потребує сприяння з боку держави, а навпаки, своєю активною позицією з багатьох питань формує новий порядок денний Української держави.

Події на українському Донбасі вже призвели до руйнування та нівелювання певної кількості міфів – і новітніх, і давніших, чия коріння сягає радянських часів. Один з таких міфів, який, до того ж, протягом тривалого періоду деструктивним чином працював як загалом на імідж українців, так і на «виховання» нашого національного характеру, полягає у представленні українців миролюбним, мрійливим хліборобським народом, у якого найкраще виходить співати романтичних та жалібно-тужливих пісень, сидячи на призьбі «свої хати скраю» під зоряним українським небом. Над активним упровадженням цього міфу в національну свідомість українців і його закріпленням майже сотню років працювала надпотужна і високопрофесійна ідеологічна машина спочатку СРСР, а потім – і Російської Федерації. Але анти-терористична операція (а фактично – російсько-українська війна), яка вже четвертий рік поспіль триває на Сході України, вибуховий за масштабами та обсягами розвиток волонтерського руху, якому немає аналогів у світі, трансформаційні зміни, що відбуваються в масовій свідомості українців і загалом у громадянському секторі, переконливо спростували цей міф, довівши: українці вміють воювати, українці захистять свою державу. І так само українці, ставши політично зрілою нацією, знайдуть шляхи для внутрішнього суспільного примирення і консолідації.

1. Михальченко Н. И. Большой цивилизационный взрыв на рубеже XX–XXI веков. Киев: Парламентское издательство, 2016. 504 с.

2. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання. Аналітична доповідь / ред. кол. О. О. Рафальський (голова), В. О. Котигоренко, М. І. Панчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 268 с.

3. Котигоренко В. О., Мандебура О. С. Громадянське суспільство України: потенціал волонтерства // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових

праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Видавництво Гілея, 2016. Вип. 115 (12). С. 346–356.

4. Горбатюк М. В. Політична залученість організації громадянського суспільства // Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 192 с.

5. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е. М., Горбулін В. П., Пирожков С. І. та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.

6. Завдання УКУ – переконати суспільство в необхідності внутрішнього і зовнішнього примирення, – Володимир Турчиновський. URI: <https://ucu.edu.ua/news/zavdannya-uku-perekonaty-suspilstvo-v-neobhidnosti-vnutrishnogo-i-zovnishnogo-prumyrennya-o-bogdan-prah/> (дата звернення: 01.03.2017)

7. Торба В. Пошук примирення, а не «перемир'я». Українці мають гуртуватися, щоб вижити не лише фізично, а саме як нація, як суб'єкт світової спільноти, як нащадок глибинного історичного пласту і унікального досвіду. URI: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/poshuk-prumyrennya-ne-peremyuua> (дата звернення: 09.06.2017)

8. Форум громадських ініціатив «Примирення в українському суспільстві: на шляху до широкого суспільного діалогу» відбувся в Києві 26–27 лютого 2015. URI: <http://www.dvv-international.org.ua/?q=node/271> (дата звернення: 11.06.2017)

9. МЦПД у Слов'янську провів дискусію щодо національного примирення. URI: <http://icps.com.ua/mtspd-u-slovyansku-proviv-dyskusiyu-schodo-natsionalnoho-prumyrennya/> (дата звернення: 11.06.2017)

10. МЦПД: для примирення українського суспільства треба накласти табу на використання історичної пам'яті у політичній боротьбі. URI: <http://icps.com.ua/mtspd-dlya-prumyrennya-ukrayinsko-ho-suspilstva-treba-naklasty-tabu-na-vykorystannya-istorychnoyi-pamyati-u-politychniy-borotbi/> (дата звернення: 12.06.2017)

11. Рекомендації за результатами проекту МЦПД «Започаткування Національного діалогу в Україні». URI: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/rekomendac_.pdf (дата звернення: 12.06.2017)

12. Проект «Консолідація та зміцнення громадянського суспільства України». URI: <http://gurt.org.ua/news/informator/26975/bull/> (дата звернення: 02.06.2017)

13. Проект «Консолідація та зміцнення громадянського суспільства України». URI: <http://www.molod.sumy.ua/anonsy/item/891-proekt-konsolidatsiia-ta-zmitsnennia-hromadiansko-ho-suspilstva-skhidnoi-pivdennoi-zakhidnoi-i-pivnichnoi-ukrainy.html> (дата звернення: 02.06.2017)

14. Богданович А. Завершальний етап проекту з консолідації та зміцнення громадянського суспільства пройшов в Бердичеві.

URI: http://berdpo.info/news/misto/zavershalniy_etap_proektu_z_konsolidatsiyi_ta_zmitsnennya_gromadyanskogo_suspilstva_proyshov_v_berdichevi-id8151.html (дата звернення: 06.06.2017)

15. Українське суспільство напередодні парламентських виборів – 2012: громадська думка та електоральні наміри (Результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного 29 серпня – 2 вересня 2012 р.). URI: <http://ispp.org.ua/files/1349188041.pdf> (дата звернення: 06.06.2017)

16. Взаємодія держави і суспільства, символічний простір народу та українсько-російські взаємини у дзеркалі громадської думки. Жовтень'2015 : інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ, 2015. 52 с.

17. Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень'2014: інформаційний бюлетень. / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ, 2014. 36 с.